

UTILITZAR I ORDENAR LA CIUTAT.

Disposicions del Consell de Cent 1463-1639

Santiago Quesada

Malgrat dels progressius atacs que l'autonomia municipal va tenir des del segle XV al XVII, els Consells de les grans ciutats espanyoles, i, sobretot, el Consell de Barcelona, mantenen una autonomia que no serà coneguda en qualsevol temps posterior.

Aquesta autonomia és compatible amb el que hom ha anomenat "territorialització del Dret" –E. Corral (1988)– i inclou una bona part de l'organització i el control econòmic, de la política d'assistència pública, de l'ensenyança, del manteniment de les defenses i muralles, del control i la difusió de preceptes socials, morals i religiosos, del control de l'activitat constructiva, i del que hom ha denominat "policia urbana" –T. Valeriola (1798-1805, en ed. de 1977), E. Corral (1988); P. Fraile (1992), Salavert (1992)–; és a dir, el control i l'organització dels espais públics.

La recopilació del *Registre d'Ordinacions*, de Barcelona, conté les crides fetes públicament. Si bé representa només una part de les disposicions i els acords que tenen a veure amb la ciutat, aquesta documentació té una gran unitat temàtica la qual documenta més de tres-cents cinquanta anys, el que representa poder seguir tendències i canvis en les preocupacions de les èlites rectores de la Ciutat.

En general, aquestes ordinacions ens orienten sobre aspectes significatius de la vida de la ciutat: ens mostren les preocupacions del Consell en matèria d'higiene, control de determinats espais urbans, control social, moral pública i economia; veiem com valoracions i idees, incloses en les consideracions prèvies a les ordres, defineixen i delimiten espais de la Ciutat; podem observar com els actes públics serveixen per donar contingut peculiar i simbòlic a distintes àrees de la Ciutat; i podem apreciar com, a partir de la Reforma Catòlica, l'activitat empresa per les congregacions religioses va redefinint una peculiar estructuració de l'espai. Cal considerar ara com aquesta estructuració influïa directament en l'activitat religiosa de la població i, per tant, constitueix una forma de control social.

En síntesi, a l'exposició que segueix, aquests punts destacats ací com a reflexions generals queden agrupats en tres parts: 1ª, el control dels espais; 2ª, el control social i la moralitat pública; i 3ª, les commemoracions i actes públics. Deixaré de banda aspectes importants, com l'economia a la Ciutat, les activitats relacionades amb l'ensenyança i bona part de les referències a les disposicions sobre les festivitats, car l'espai d'exposició i l'amplitud dels temes no permet d'entretenir-nos-hi.

I. Control i organització dels espais

En general, la renovació de moltes de les ciutats espanyoles, durant el segle XVI, es deu a les actuacions dels Consells Municipals. En bona part, aquestes s'orienten a dotar la

ciutat d'un prestigi d'acord amb els nous criteris humanístics, basats en una manera d'ordenar i adornar la ciutat, i en la preocupació per la higiene i salut pública.

Seguint el *Registre d'Ordinacions*, ens podem adonar que, a finals del segle XV, es despleguen a Barcelona una sèrie d'accions urbanístiques encaminades a dotar la ciutat d'un prestigi de ciutat humanista. Part d'aquestes accions tenen unes finalitats higièniques, i part s'orienten a organitzar i delimitar espais públics. Les ordinacions dels anys noranta del segle XVI ens mostren que la preocupació per tots aquests aspectes va portar a l'extensió del règim insaculatori als visitadors encarregats de la inspecció.

1. La higienització de la ciutat

Tant en el control de preus i de l'abastament, com en el control de la salut pública, i, en general, en el que hom ha denominat "policia de carrers", el *mostassaf* té una bona part de les responsabilitats de la ciutat.

Les normes que regulen les competències del *mostassaf* segueixen expressament les de València, i, al llarg del segle XVI, són recordades sovint¹. D'altra banda, i a causa de les connotacions d'adreçament i millora de la ciutat, els *obrers* són també encarregats de vetllar per la higiene de la ciutat. El seguiment del *Registre d'Ordinacions* és una bona guia per mostrar allò que vol dir prevenció profilàctica a l'època moderna, i, per guanyar claredat, podem separar el que són mesures de caire general, de les específiques destinades al control de les pestes.

Una mesura d'higienització pública, de caire general, era la lluita constant contra l'amuntegament de fems, sobretot a banda i banda de les muralles de la Rambla. Altres disposicions freqüents són l'obligatorietat de la neteja dels carrers per part de tots els veïns –cada un davant de les seves portes– i la prohibició de llançar escombreries –"inmundícies"– a les aigües públiques, als mercats i als carrers.

Els arguments que acompanyen aquest paquet de mesures indiquen una relació directa –"infecció"– entre qualsevol mena de putrefacció i la "corrupció" per als "cossos humans".

Un aspecte diferent és el de la preocupació per la qualitat dels queviures. A vegades, per exemple, en les detallades regulacions de qui pot vendre la carn o el peix, es fa especial atenció al control dels aliments, amb normes sobre qui pot manipular i tallar la carn i el peix i com ha de realitzar-se.

De fet, la relació entre higiene i alimentació, sembla formar part d'una difusió més o menys popular del coneixement dels principis bàsics de la filosofia mèdica galènica, molt en voga a l'època².

1. La fórmula en el Reg. d'Ord., per exemple, al 1518, és: "... així com de totes coses que [enten] lo mostassaf de la Ciutat de València". V. L. Salavert Fabiani (1987) ha assenyalat que l'origen del càrrec a València va ser en temps de Jaume I, i va servir com a model per a les restants ciutats de la Corona d'Aragó; així el 10 d'agost de 1414, Ferran I "el d'Antequera", va decidir que fossin nomenats *mostassafs* a les viles i els llocs on no existia el càrrec. Salavert ens parla d'una progressiva crisi del càrrec per a València al segle XVII. Això no es desprèn del Reg. d'Ord. del Consell per a Catalunya. Carrera i Pujal (1957) ens assenyalen la importància del càrrec per a Barcelona a principis del s. XVIII.

2. El prestigiós Luis de Mercado (1599) diu: "Y assí, en toda la mayor parte de España, habiendo alguna abundancia de los dichos humores, engendrados por el mal regimiento y falta de buenos alimentos (...) como a emuntorios de la cabeza, corazón e hígado (...) como se ha visto estos años que la carestía y hambre general (...) la gente que poco puede, han usado de manjares de tan pernicioso mantenimiento, que en todos en los más, en todas las partes dichas de España, ha producido esta enfermedad tan penosa, como en las que cuentan Hipócrates y Galeno en las carestías y falta de buenos mantenimientos", pàg. 201-202.

La infecció a partir de la putrefacció i no solament pel contagi, i el perill que, en general, pot representar l'alimentació, formen part d'unes creences generalitzades. Podem veure els treballs recents de María Luz López Terrada (1992) per a València, i, per a Barcelona, el de José Luis Betrán Moya (1993).

En general, el control de plagues i pestes va portar al control de portes i accessos de la ciutat, al control dels romeus i pobres, als intents de purificació de l'aire³, i al control dels objectes que entren i surten de la ciutat murada, especialment de les robes⁴. A l'última dècada del segle XVI, les disposicions afecten de tal manera el tràfic del tèxtil amb França que provoquen la protesta dels mercaders. Els consellers van suavitzar les mesures.

2. La nova imatge de la ciutat

Una sèrie de mesures van dirigides a presentar una ciutat diferent, una ciutat de què es puguin enorgullir els seus regidors i prohoms, i que sigui digna d'ésser presentada als visitants de prestigi.

Així, a part de les finalitats profilàctiques, treure fems “de les vies públiques i de les entrades” té la intenció ben manifesta que els llocs “se poden passejar”-, tot realçant el prestigi del lloc-“per gran noblesa”, i la bellesa i ornat de la ciutat: “foragitar les coses qui poden obstar a la bellesa, [i] la decoració”⁵.

El primer semestre de 1482, és fet un intent d'intervenir a “les dues valls” de la muralla de la ciutat, contribuint a configurar un espai unificat que donés via a les aigües i per on es pugui passejar: “Que los valls que son del Portal apellat [San Sever] als del ferro e pres fins a mar en los quals valls esen l lensats moltes bruticies (...) ordena (...) que les dues valls fossen aplanats i fos feta Rambla disposta (...) a deleitació dels passajans”, tot i ampliant l'ordenació “[en els llocs] que affronten al mar (...) davant la dressana”. Aquest endreç i nova configuració de la Rambla es va complementar amb la construcció d'una “rasa que principie en lo portal de lo Tallers (...) passant vor les muralles (...) fins a mar (...) que les aigües no faren dayn al cami ne a les vores de les valls”⁶.

L'intent de conservar en ordre les muralles i els valls, i de mantenir un passeig endreçat va ser una tasca difícil. Al 1491 s'ordena “no llençar ni tirar fems (...) ne altres (...) en les valls ne per les muralles de la dita ciutat (...) en la dita rambla e en los carrers de la dita ciutat e per les muralles e valls”. També hom intenta combatre el que podríem anomenar pacífic assalt ciutadà a les muralles, que les utilitza per a penjar-hi “draps” i “bugades” i per “anar a estar”⁷.

Més endavant s'ordenava no recolzar obres ni fustes a les muralles, i, en general, les disposicions per a preservar-les van anar acompanyades de disposicions de desembarassar la via pública: “no estendre pells pedra, fustes (...) que fossen nossa als passants”⁸. Si seguim el *Registre*, deslliurar la via pública i els espais coberts d'instal·lacions sobreposades,

3. Hom parla de dos mètodes. Al Reg. d'Ord. de 1483 es recomana plantar herbes d'olor -així “el romaní”. Posteriorment serà més incidència en purificar l'aire a través d'encendre foc a places i llocs públics.

4. La prevenció contra la roba com a portadora del mal, la veiem créixer a les *Ordinacions* al llarg del segle XVI, robes “de llí [i] de llana”. Als anys trenta hi ha especificació que no es deuen importar robes ni donar a rentar bugades fora de la ciutat, Reg. d'Ord. 1532, pàg. 64-65. Aquesta relació entre pesta i vestimenta, possiblement tingui a veure amb la difusió de la creença que la infecció provenia de l'exudació dels cossos, amb l'expulsió dels “seminaria”, o partícules invisibles, doctrina divulgada per Fracastoro, i després per Francisco Franco (1569) i el mateix Luis de Mercado; veure J. Mª López Piñero (1979), pàg. 355.

5. Reg. Ord. 1482, pàgs. 24-25. Cal destacar la importància que tenia el passeig als voltants de la ciutat per a les èlites urbanes, fent-se ressò de les idees humanistes en voga - a més, per a Barcelona, aquestes èlites són en procés d'ennobliment; com diuen Torras i Ribé (1985) i J. S. Amelang (1986). L'ornat i el passeig formaven part de l'ennobliment d'una ciutat, és a dir de la conformació d'una ciutat il·lustre. Veure, per exemple, S. Quesada (1982), pàg. 74, 79, 83 i seg., i també, per a la preocupació de l'època per endreçar i conformar les entrades de la ciutat, Alfredo J. Morales (1989), pàg. 218 i seg.

6. Reg. d'Ord. 1482, pàg. 24-25. El portal de San Sever estava situat a la torre dreta de Canaletes, veure Pi y Arión, Vol I, pàg. 336.

7. Reg. Ord. 1491, pàg. 126.

8. Reg. Ord. 1515, pàgs. 110-112.

magatzems o desperdicis de material dels obradors del carrer, serà una de les preocupacions constants dels consellers, almenys durant la primera meitat del segle XVI⁹.

Dins d'aquests intents de posar fi a l'apropiació incontrolada dels espais, podem també incloure les ordres de prohibició d'assentaments a la façana marítima: "no gosas extendir cases, statges, obradors (...) alguns statges grans o petits o fer aquí alguna construcció o bassa o algun impediment" "de la dressana (...) fins a la nova [construcció] feta [per] Bernat de Olyet (...) [y] de l'aigua a les cases que [son] fetes de pedra y cals". En aquest espai "sien destruits y totalment derrocats sens alguna pena civil o criminal que algú per açó no sostingué"¹⁰.

Finalment, unes altres ordinacions fan referència a la regulació d'un altre dels problemes urbans: el tràfic.

Al 1530 és regulat el pas de les carretes, que feien mal "als empedrats i fonaments de les cases". L'ordre no degué ésser aplicada radicalment, o la situació devia d'estar deteriorada d'una manera especial a finals de segle, puix que al març de 1588 són elaborades una sèrie de normes, més rotundes que l'anterior, per a tota mena de vehicles ferrats, "carretes, carros, carrosses y cotxes" -la cita, d'altra banda, és llarga i té el seu interès perquè assenyala bona part dels productes traginats.

Aquests cotxes ferrats destaquen com a causa del deplorable estat de degradació de les vies urbanes que podem observar per a l'època, a través del *Registre*. Aquestes carretes causen "gran dany així a les clavegueres i empedrats de la present ciutat en tant que apenes haia carrer en lo qual no [es trobin] llombardes rompudes y mogudes y molts clots per los carrers en manera que amb pluja per xica que sie se fan molts grans fangs y està tota la ciutat bruta y de tal manera que no se pot anar per ella"¹¹.

II. Control social i moralitat pública

El joc, la proliferació de tavernes, la immoralitat del luxe, sobretot en relació amb la vestimenta, les festes, la prostitució, la blasfèmia, però sobretot la creixent presència de pobres i vagabunds són aspectes destacats de les inquietuds dels consellers, tal i com podem veure a través del *Registre*. La major part de tot això són preocupacions constants. Solament la vestimenta la veiem aparèixer d'una manera puntual, però significativa, al segle XV. La preocupació, quasi obsessió, pel control de tots aquests aspectes, ens descobreix un continu enfrontament social, no per amagat menys evident, i dona lloc a una política activa de control social.

1. El joc

En general, a l'època considerada, i seguint el *Registre*, pot dir-se que ens trobem amb una creixent repressió dels jocs. Hi ha jocs, com el de la "pilota", que, en un primer moment, són prohibits en determinats llocs considerats especialment molestos¹². Però, a principis del segle XVI, ja hi figura dins dels jocs prohibits, al costat de la rifa o dels naips.

Això no obstant, dins d'aquesta marxa cap a la repressió dels jocs, podem apreciar algunes variacions temporals, sense que es puguin precisar d'una manera contundent. Així, al 1531-

9. Reg. Ord. de 1519, 1523 i al 1530-32. El problema rebrota sense que es vegi d'una manera clara si deixa de ser-ho, ja que cent anys després, el 1633, hom recull de nou la necessitat de preservar d'escombraries les muralles.

10. Reg. Ord., 1517, pàgs. 168-169.

11. Reg. Ord. 1588, pàgs. 121-123.

12. El monestir de les Jonqueres va demanar i obtenir que no es pogués jugar als seus voltants, pels continus "renegs i blasfèmies". Reg. Ord. 1531, pàg. 11.

33 hom parla de prohibicions més aviat restringides a “llocs closos”, i al 1587 s’ordena la prohibició de jugar a l’escorxador i “a les places o llocs circumvehins [a] tres centes passes”¹³.

En tot cas, sembla que el que va interessar d’una manera més continuada és la prohibició de la “tafuneria” i el jurament amb “penyora” sobre sagrat¹⁴. És a dir, l’estafa i el jurament blasfem.

2. Tavernes

Les tavernes –assimilades al mateix grup que els centres d’hostatje–, són normalment assenyalades com un lloc problemàtic que és necessari controlar, per la seva venda d’amagat d’alguns queviures, –i especialment vi–, per la cobertura feta a tota mena d’elements aliens a la ciutat, i com a font de vicis diversos. *El Registre* constata disposicions sobre control d’aliments, de romeus, de venedors i revenedors que s’hi instal·len, i –àdhuc– de prostitució; però és de l’any noranta quan trobem unes disposicions que apunten a un control més expeditiu.

Els consellers volen tallar el desgavell “de haver hy tan gran número de tavernas, bodegons, hostals y cases que (...) donan de menjar y a beure, sens tenir senyal en les quals se solen esdevinir de diversions, casos de mal exemple”, i, com a conseqüència, es prohibeix parlar o tenir tavernes, hostals o dispeses en “lo carrer d’en Carabassa d’en Serra, Carrer Nou, del Vidre, de Sta. Pau, d’en zona d’en barri (...) dels Capellans ...”, interessant tot plegat, també, per quant potser ens mostra les àrees d’animació “incontrolada” de la Ciutat. Com a alternativa, hom disposa que els llocs on s’han d’instal·lar són: “en los carrers de l’Hospital, del Carme y dels Tallers, y en manera alguna en altres carrers”. Redefinició de les tavernes, que les expulsa cap a àrees menys denses i de progressiu control conventual¹⁵. Més tard, la “persecució” de les tavernes s’estendrà a l’àrea d’influència més propera de la Ciutat.

3. Vestimenta i moral

No es comú que al *Registre d’Ordinacions* hom faci al·lusions a les vestimentes, i, precisament per això, és més significativa la seva inclusió en un moment determinat. Les al·lusions més comunes pertoquen la necessitat d’anar ben mudats a les recepcions de les personalitats il·lustres que arriben a la Ciutat.

Dels anys 1464-1465 trobem, d’una forma explícita a les ordinacions, al·lusions a la vestimenta femenina, a “les vanytats de los vestits e arreglo de les dones”, pel que “el Senyor està molt ofès”, i, per tant, “no són permeses portà gonelles e brians e altres vestidures”. No sembla repetir-se un intent d’intromissió tan clar referit als costums dels vestits, i l’aparició del pensament moralista de l’època dins de les disposicions dels consellers, corre paral·lela al que altres moralistes hispànics estaven dient a la Corona de Castella, durant la segona meitat del segle XVI¹⁶.

Al llarg del segle XVI, la mentalitat probablement va canviant, àdhuc d’una manera explícita. De fet, de finals de segle en trobem testimonis diferents a diverses ciutats hispàniques¹⁷.

13. Reg. Ord. 1587, pàg. 117.

14. És a dir, quedar a deure amb jurament sobre sagrat. Un exemple, el podem veure a les disposicions de mitjans dels anys vint, pàg. 103-104.

15. Reg. Ord. 1590, pàgs X-XI. Una mirada al mapa de l’evolució demogràfica, per A. García Espuche i M. Guàrdia (1992), ens mostra que la densitat dels llocs destinats a les tavernes era de quatre a vuit vegades menor que el lloc d’on sortien.

16. Podem veure exemples a J. A. Maravall (1973), pàgs. 278 i seg.

17. Així, cent anys més tard, Alonso de Morgado (1587) es refereix a la rica vestimenta de les dones com a motiu de sorpresa i una mostra de la riquesa de la ciutat.

4. Prostitució

Pel contrari, i a la mateixa línia de les tavernes i el joc, les *Ordinacions* ens mostren un increment de la repressió al període considerat.

Al 1463, es deia que “d’aquí endavant (...) les fembres que tracten amb el seu cos, bordelleres o no bordelleres, no podran estar fora dels bordells”. Les disposicions de 1517 procedeixen a l’expulsió “sine die” d’“alcahuets”, juntament amb altres “malfactors”, “tafoners, vagabunds i afrentadores”, amb publicació pregonada dels seus noms, tot i a més, la denúncia i la persecució de les dones que exerceixen la prostitució fora dels bordells. A partir de 1527, sembla que les disposicions afecten la prohibició mateixa dels bordells¹⁸, i altres disposicions posteriors van en el mateix sentit.

No obstant això, trobem al *Registre* maneres de suavitzar aquesta persecució. Al 1590 podem contemplar una llarga i curiosa exposició sobre les «dones enamorades» i “les fadrines” que “al llur mal exemple [fan] mal del que ha resultat mots grans danys”, eufemismes per a prohibir un determinat tipus de prostitució que, de nou, sortia fora del bordells.

5. La repressió de la blasfèmia

Als anys seixanta del segle XV, els rebrots de pesta, presents a la Ciutat, van provocar un ban de persecució dels blasfems “per obtenir mèrit e misericordia”. El ban, a part de multes, preveia l’exposició i passeig públic del blasfem, assotat pels carrers i amb “un garfi a la llengua”.

Aquesta pràctica va ser contínua a Barcelona, almenys a la primera meitat del segle següent. Al 1513, la repressió del “blasfemar i renegar” inclou, a més, “pressó a pa i aigua” de vuit dies, deixant els assots i el garfi per als reincidents, i disposicions similars les tenim de la dècada dels trenta.

A la segona meitat del segle XVI, no es destaca al *Registre* una persecució especial de la blasfèmia. És molt possible que la repressió sigui molt més selectiva, i el control sigui exercit directament sobre les consciències. Sabem que, el 1565, Juan de Àvila va proposar, al concili de Toledo, la fundació de “La Cofradía del Santísimo nombre de Jesús”, que va tenir un gran èxit per Espanya i una ràpida difusió¹⁹. En aquestes condicions, és certament possible que a Barcelona, les confraries, la interiorització del pecat, i el control exercit mitjançant la confessió peròdica, fossin determinants de la reducció de les contínues amenaces per part del Consell, així com que les exposicions públiques dels blasfems minvessin.

6. El control dels pobres i dels vagabunds

La distinció entre pobres i vagabunds, i la diferenciació mateixa entre els tipus de pobres, és una de les preocupacions constants de les autoritats municipals al llarg del segle XVI.

Això és un clar reflex dels debats sobre la pobresa a l’Europa catòlica, que té a Espanya protagonistes destacats.

A l’època, el vagabund és vist com un perill, com a personatge que està a punt per allistar-se a les revoltes que puguin proporcionar-li algun guany fàcil, i és, quasi per definició, un estranger²⁰. A més a més, l’absència de vagabunds era considerat un fet molt po-

18. Això sembla quan s’estén la prohibició i expulsió a “tots aquells que públicament tenen o tendran fembra en bordell o que visquen del mal guany”, Reg. Ord. 1527, pàg. 167.

19. Sara T. Nalle (1992) resalta el paper important de la confessió i les confraries en la interiorització del pecat i el control religiós. Assenyala que, el 1583, visitadors diocesans a Conca parlaven de 60 organitzacions en 116 ciutats.

20. Crec que un exemple molt clar és el recull, a la *Historia de Segovia* de Diego de Colmenares, d’una llegenda segons la qual dos vagabunds havien tingut participació cabdal en els fets comuns de la ciutat. Vol II, pàg. 191.

sitiu, i, així, Jorba (1589) indica com a bona senyal de prosperitat per a Barcelona l'absència de vagabunds²¹.

D'altra banda, una de les senyes d'identitat de la ciutat cristiana era la presentació de la ciutat caritativa. Així, la vida dels sants i màrtirs mostraria nombrosos exemples d'atenció al pobre, els hospitals estaven pensats essencialment per atendre els pobres, i la Bíblia reafirma com a prop del cel són els pobres. Tot això ho tenien molt clar les autoritats municipals de Barcelona quan, el 24 de juny de 1533, demanaven al capítol de la Seu que fessin almoines per a tots els pobres - no consten distincions- i els agrupin per l'oració²². El problema està en l'excessiu i creixent nombre de pobres.

El debat sobre els pobres va ocupar prominents teòlegs, i fou tractat a Trento com un dels problemes a resoldre. Joan Lluís Vives, el 1520, Juan de Medina, el 1545 i Domingo de Soto, entre d'altres, varen publicar textos polèmics²³.

La preocupació ja era evident a Barcelona abans que Vives publicqués el seu tractat sobre els pobres; de fet, en treballar sobre aquest tema, tots responen a una demanda teològica i pràctica, ja que les ciutats estaven arbitrants mesures pràctiques, amb risc per a les seves consciències.

L'any 1512, "el lloctinent, el veguer e batlle" de la Ciutat, preocupats per "lo bé y salut de la re pública" i pel "honor (...) de la divina fe", argumenten que molts pobres són, en realitat, vagabunds i podien treballar o "metres ab Señor"; el fet que no ho facin, impedeix els veritables pobres, millorar la seva posició, i, com a conseqüència, estableixen una sèrie de mesures que impliquen fonamentalment un intent de segregació entre la pobresa i els ciutadans -molestos per les interrupcions contínues dels captaires-, incrementar la seguretat davant del perill d'unió entre pobresa i delictes, i evitar la corrupció i la picaresca dins del món del captaire i l'almoïna²⁴.

Aquestes disposicions foren fetes al llarg del segle XVI. A finals de segle apareix una innovació important en les mesures destinades al control dels pobres: l'intent d'integració a la Casa de la Misericòrdia, amb què Barcelona, el febrer de 1584, pretén posar en marxa un sistema, d'ampli abast, d'assistència i control del pobre.

El fet no és nou, algunes poblacions hispanes havien intentat una cosa semblant ja en la primera meitat del segle. El monjo benedictí Juan de Medina havia defensat la reducció dels captaires en cases de treball, posició que va provocar la reacció, en contra, de Domingo de Soto. Així, doncs, la idea no era nova i a través del mateix *Registre* sabem que havia donat lloc a un important debat, tant pel que respecte al propi sistema com a la traça de l'edifici. La decisió final és presa com a mesura cautelar davant l'avenç de la pesta i tenia un cert valor de prova -"entretant fins altra cosa sic determinada...".

Evidentment, el nou sistema pretenia també justificacions pies, però la posada en marxa de la Casa de la Misericòrdia tenia una finalitat més àmplia i evident: "exortant y convidant a tots los pobres mendichs que dins deu dies apres de la publicatió de las presents vagen a dita Casa (...) de tal manera que cessarà tota ocassió y justa causa pera haver de anar a mendigar per les plasses y carrers (...) y per a los qui no volran gosar de tant gran benefici (...) y commoditat seran tinguts y reputats per vagabundos y como tals (...) castigats (...), pregan y exortan molt encaridament a totes les comunitats (...) de la present ciutat y territori de aquella (...) no donen (...) als pobres mendichs les almoynes (...) y així mateix

21. Dionís Jeroni de Jorba (1589) afegeix que el bon senyal es conjunta amb la prosperitat dels mercaders -que miren pel bé públic; pàg. 5.

22. Reg. Ord. 1533, pàg. 90.

23. Tots coincideixen en la necessària distinció entre els tipus de pobres, encara que Domingo de Soto sembla finalment decantar-se per una àmplia atenció al pobre, per damunt d'altres contraprestacions -en forma de treball, per exemple. Vives en *De subventione...* aboga per l'establiment d'un pla, Juan de Medina, per la necessària reclusió dels pobres en cases de treball, i Soto s'enfronta a aquesta idea.

24. Reg. Ord. 1517, pàg. 52.

a tots els particulars (...), y la present ciutat restarà expurgada y nateixada dels vagabundos y pobres fingits (...) y sobretot se tindrà molt gran cuydado en que, los sobredits pobres, visquen molt christianament, ensenyant los la doctrina christiana y altres exercicis spirituals, y remediensen moltes baixeses y insolenties que ab la libertat y molta pobresa solien fer.²⁵

Així, doncs, control, aïllament i instrucció moral del pobre formen la base de les mesures preses pel consistori.

III . Commemoracions i actes públics

Les festes i les commemoracions renaixentistes i barroques, amb el seu codi prescrit, amb el ritual, de monòtona repetició, i, en tot cas, amb el remot origen “exorcista”, era una manifestació del poder, ja sigui de l'Estat o de l'Església²⁶. En relació amb aquests temes, destacaré ací tres aspectes concrets següibles al *Registre*: la participació de Barcelona als fets d'armes reials, l'ambient religiós a Barcelona al voltant de la Contrarreforma, i els espais simbòlics, itineraris emblemàtics civils i religiosos.

1. Barcelona pel rei: commemoració dels fets

La celebració a Barcelona de fets polítics cabdals per a les armes del rei i la política reial són aspectes destacats al *Registre d'Ordinacions*, amb què es mostra que estem davant d'un fenomen d'aparent lligam polític generalitzat, i que podem resumir amb el binomi privilegis - acatament, típic de les ciutats hispanes, i que es manifesta també en la presentació de les celebracions de les efemèrides reials –com un element anclat en les tradicions–; així mostra la Ciutat que ha estat i està amb el rei en els moments claus de la seva història²⁷.

Barcelona va organitzar commemoracions –entre d'altres– pels fets de Granada, el 18 de gener de 1492 –“com sia cosa molt deguda y de tan singular y gloriosa nova...”²⁸; per la batalla de Lepant –y la “molt asenyalada victoria” de Joan d'Àustria: es fa processó “gran” amb el mateix itinerari que la del Corpus, amb l'afegit d'entrada solemne a Sta. Maria del Mar²⁹; al 1572, per la matança de Sant Bartomeu –“lo bon suces de la mortaldat (...) [a] França (...) [dels] secuassos lluterans”³⁰; i el 1593 per “la electió faedora del Rey de França (...) per lo que tant convé a la conservatio y augment de la Sta. iglesia catòlica”³¹.

2. La Ciutat per la religió

L'ambient religiós que es va imposant a partir de Trento, continua, de fet, una línia anterior, tal i com hem vist en el procés de moralització dels costums i pertocant el control de la moral pública i la blasfèmia.

A les *Ordinacions*, dels diferents aspectes que comporta la nova religiositat, solament podem observar alguns dels efectes derivats del que es considerava evangelització a l'època, en especial l'increment de les processons i l'aparició de noves rutes i nous itineraris

25. Reg. Ord. 1584, pàg. 37.

26. Del que s'ha escrit: sobre la festa barroca i el poder de l'Estat, i, en relació amb la idea aquí expressada, destaco dos textos: el de Maravall (1972) i el de A. Bonet Correa (1990).

27. Alguns exemples en S. Quesada (1992), pàg. 102 i seg.

28. Reg. ord. 1492, pàg. 105.

29. Les “gratias” van ser convocades per l'octubre i el novembre, Reg. Ord. 1571, pàg. 65-66.

30. Reg. Ord. 1572, pàgs. 92-93.

31. Reg. Ord. 1593, pàg. 117, és a dir, pel reconeixement d'Enric IV com a rei de França, després que –el mateix any– es convertís al catolicisme.

de culte, com són els casos de Sant Roc, Sant Josep i la festa i processó de la Immaculada, que sembla rebre un nou impuls a finals del segle XVI³². Aquesta proliferació de les processons anava paral·lela a l'increment de les construccions conventuals urbanes, i a una certa lluita pel control dels espais i de les àrees d'influència³³.

Algunes processons semblen haver perdut la força d'innovació vitalitzadora popular d'altres temps, com és el cas del Corpus³⁴, encara que es continuïn fent octaves a algunes parròquies. De fet, la institucionalització d'aquesta festa és evident a les *Ordinacions*, almenys així ho sembla quan llegim la repetida fórmula de convocatòria, la referència als mateixos llocs de reunió, ja convinguts, i el record constant a l'obligada presència de les confraries.

Altres processons semblen claudicar davant alternatives "més rendibles". És interessant, en aquest sentit, observar, com exemple, les tres processons per "demanar pluja" fetes des del 13 d'abril de 1513 fins al 29 d'abril del mateix any. A la primera processó, hom porta el cos de Sant Sever per Sta. Maria del Mar a Sta. Clara. A la segona, el dia 22, el recorregut va a Sta. Madrona, l'església extramurs, eixint pel portal de Sant Antoni, i el dia 29 d'abril hom fa el mateix recorregut en acció de gràcies. A partir d'aquesta dada, Sta. Madrona serà protagonista en les accions per demanar pluja, i el sistema establert inclou el trasllat de la imatge a la Seu, i la tornada cap a l'església un cop resolta la demanda.

3. Els espais simbòlics i de representació

El *Registre d'Ordinacions* porta a vegades, amb bastant detall, referències dels itineraris seguits, a les entrades solemnes de la Ciutat, de reis i reines, prínceps, bisbes i cardenals. Una ullada als dos mapes adjunts ens revela alguns canvis importants. Als anys seixanta, la triomfal entrada del Príncep de Viana per un altre portal és substituïda, a finals del segle XV, per la utilització, per part dels Reis Catòlics, del portal de Sant Antoni.

Al segle XVI, un cop passat el portal de Sant Antoni i el carrer de l'Hospital, l'itinerari reial inclou, en general, la Rambla, el Carrer Ample, i el de Regomir, cap a la plaça de Sant Jaume. Hi han quatre punts claus durant el recorregut: la plaça davant del Convent de Framenors, on són jurats els privilegis; el Born, on tenien lloc les desfilades de les confraries i les representacions davant dels reis; les cases de la Diputació i de la Ciutat; i la Seu.

Las dues entrades pel portal Nou no corresponen a entrades reials, sinó a dues visites de cardenals-legats, que podien, a l'itinerari, incloure Sant Agustí Vell.

Els itineraris religiosos són una mica diferents, encara que alguns dels centres polítics i religiosos es conserven. I a Diputació i la casa de la Ciutat, el palau del Bisbe i la Seu continuen com a centres emblemàtics dels itineraris. El portal de Sant Antoni continua també tenint certa importància, però vinculat al protagonisme de les processons de Sta. Madrona, extramurs de la Ciutat i centre de rogatives per demanar pluja, almenys des de 1513.

A més a més, es configura una zona processional centrada al carrer del Carme i al voltant del convent que dona nom al carrer, zona que uneix Natzaret - Porta de Sant Antoni, Porta del Carme, Porta Ferrissa, Plaça Nova i Seu, com a llocs claus de l'itinerari. Un

32. Probablement, per a l'impuls que va rebre de la Universitat de Barcelona. Les universitats europees, en general, van jugar un paper important a Europa i Espanya en la defensa del Misteri, i la Un. de València precedeix en vuitanta anys la de Barcelona en la seva declarada i jurada defensa.

33. A F. Carreras i Candi (1916), i a Quesada, S., en *Movimientos religiosos ...* (1992), es proporcionen exemples d'aquests enfrontaments, pàgs. 892 i seg.

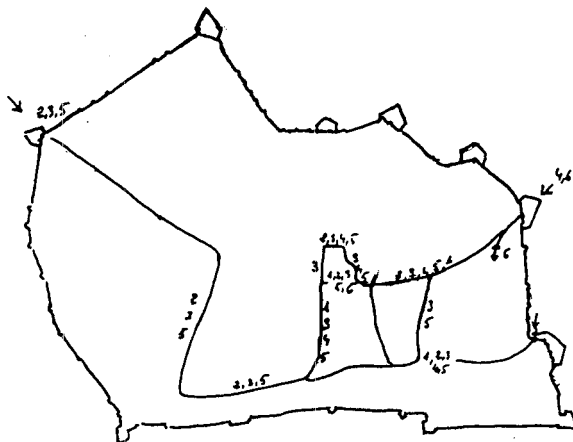
34. Tal i com ens indica A. Duran i Sanpere (1973). Això no obstant, la festivitat i la processó del Corpus -s'hagi o no convertit en una gran festa institucional- seguiran gaudint, en significades ciutats espanyoles, d'una gran importància i d'un ric desplegament iconogràfic. En aquest sentit resulta instructiva i recomanable la comparació entre les descripcions de Duran i Sanpere, per a Barcelona (1973) i la de V. Lleó Cañal (1980), per a Sevilla.

altre lloc d'entrada, el Portal de la Boqueria escurça l'itinerari cap a les cases de la Diputació i la Ciutat, deixant de banda la Rambla exclusivament per a les entrades reials.

Finalment, una altra cosa és destacable, com a conseqüència de l'anterior: del segle XV al XVII sembla haver-hi un desplaçament del centre d'activitats religioses cap al Raval.

Podem intuir el gran significat que els poders públics pretenien dotar a aquests actes. D'aquesta manera, la freqüència de les manifestacions públiques religioses i la importància política de les entrades reials promouen espais simbòlics de representació, els quals serà difícil d'alterar.

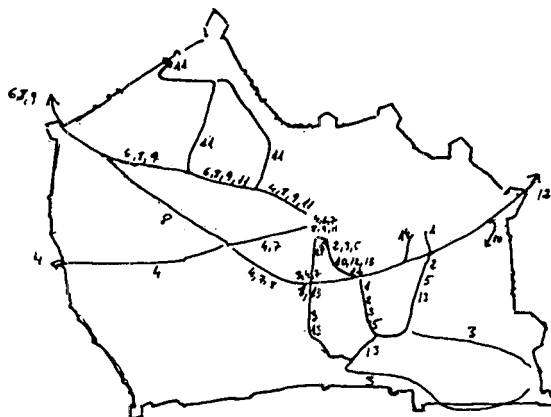
Entrades il·lustres

1. Príncep de Viana. 1476.
2. Entrada de la Reina. 1481.
3. Príncep Carles, 1519.

4. El cardenal legat, 1525.
5. Entrada de l'emperadriu, 1533.
6. El cardenal legat, 1580.

Itineraris religiosos

1. Processó de Corpus.
2. Oració de Croada.
3. Oració per pluja.
4. Oració per pluja.
5. Oració per viatge reial.

6. Per pluja. Acció de gràcies.
7. Per viatge del Rei.
8. Octava del Corpus.
9. Pro. Sta. Madrona.
10. Malaltia de l'emperadriu.

11. Rebuda pelegrins
12. Pro. Sant Roc.
13. Pro. Sant Sebastià.
14. Pro. Sant Ramon

Bibliografía

- Amelang, James S.: *La formación de una clase dirigente: Barcelona, 1490-1714*, ed. Ariel, Barcelona, 1986.
- Betrán Moya, José Luis: "La epidemia de peste de 1589 en Barcelona", en *III Congrés d'Història de Barcelona. La ciutat i el seu territori, dos mil anys d'història*, Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1993.
- Bonet Correa, Antonio: *Fiesta, Poder y Arquitectura. Aproximaciones al Barroco español*, ed. Akal, 1990.
- Carrera i Pujal, Jaume: *La Barcelona del segle XVIII*, ed. Bosch, Barcelona, edicions 1957.
- Carreras i Candi, Francesc: *Geografia General de Catalunya. La ciutat de Barcelona*, ed. Albert Martín, Barcelona, 1916.
- Colmenares, Diego de: *Historia de la Insigne Ciudad de Segovia y Compendio de las Historias de Castilla*, de la Academia de Historia y Arte de San Quirce, Segovia, 1982, 1ª ed., 1633.
- Corral García, Esteban: *Ordenanzas de los Concejos Castellanos*. Prólogo de Ladero Quesada, Burgos, 1988.
- Domingo de Soto: *Deliberación de la causa de los pobres*, Instituto de Estudios Políticos, Madrid, 1964.
- Duran i Sanpere, Agustí: *Barcelona i la seva història. La societat i l'organització del treball*, ed. Curial, Col. Documents de Cultura, Barcelona, 1973.
- Freile, Pedro: "Urbanismo y control social en los tratados de Policia", en *Ciencia e Ideología en la Ciudad*, Generalitat Valenciana, Conselleria d'Obres Públiques, Valencia, 1992.
- García Espuche, Albert; Guàrdia i Bassols, Manuel. "La ciutat consolidada segles XIV i XV" i "Estructura urbana, segles XVI i XVII", en Jaume Sobrequés (ed.) *Història de Barcelona*, Barcelona, 1992, Vols 3 i 4.
- Jerónimo de Yorba, Dionysio: *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcinone, Apud Hubertum Botardum, 1589.
- López Piñero, José María: *Ciencia y técnica en la Sociedad Española de los siglos XVI y XVII*, ed. Labor, Barcelona, 1979.
- López Terrada, María Luz: "La colaboración de la ciudad de Valencia y el Hospital General ante las epidemias de peste en el siglo XVI", en *Ciencia e Ideología en la Ciudad*, Generalitat Valenciana, 1992.
- Lleó Cañal, Vicente: *Fiesta Grande. El Corpus Christi en la Historia de Sevilla*, Sevilla, 1980.
- Maravall, José Antonio: *Estado Moderno y mentalidad social, siglos XVI al XVII*, 2 Vols. Revista de Occidente, Madrid, 1972.
- Maravall, José Antonio: "La imagen de la sociedad expansiva en la conciencia castellana del siglo XVI" (1973), en *Estudios de Historia del Pensamiento Español*, ed. de Cultura Hispánica, Madrid, 1984, págs. 273-315.
- Mercado, Luis de: *El libro de la Peste (...), 1599. Estudio preliminar acerca del autor y su obra por el Dr. Nicolasio Mariscal*, Madrid, Real Academia Nacional de Medicina, 1925.
- Morales, Alfredo J.: "La nueva imagen de la ciudad", en *Arquitectura del Renacimiento en España, 1488-1599*, pàg. 216-237, ed. Cátedra, Madrid, 1989.
- Morgado, Alonso de: *Historia de Sevilla, en la qual se contienen sus antigüedades, grandezas y cosas memorables en ellas acontecidas, desde su fundación hasta nuestros tiempos*, imprenta Andrea Pescioni Y Juan de León, Sevilla, 1587, Repr. facsimil del Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Sevilla, Sevilla, 1981.
- Nalle, Sara T.: *To Sin in Thought and in Deed: Ideas and Action in Counter - Reformation Spain*, II Seminario de Historia Moderna, Fundación Duques de Soria, 1992, (no publicat).
- Pi y Arimón, Andrés A.: *Barcelona antigua y Moderna o Descripción e Historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros dias*, 2 Vols., Imprenta y Librería Politécnica de Tomás G., Barcelona, 1854.
- Quesada, Santiago: *La idea de ciudad en la Cultura Hispana de la Edad Moderna*, Pub. Universitat de Barcelona, Barcelona, 1992.
- Quesada, Santiago: "Movimientos religiosos y transformación urbana en el post-trentismo", en Capel, H., López Piñero, Mª y Pardo, José (Ed.) *Ciencia e Ideología en la Ciudad*, Vol I, Generalitat Valenciana, Valencia, 1992.

- Salavert Fabiani, Vicent L.: “Notes sobre la sanitat municipal a la València dels segles XVI i XVII: les competències del mustassaf en matèria de mercats i conservació de carrers”, en *Afers*, 5/6, València, 1987.
- Salavert Fabiani, Vicent L.: “La Policía Urbana en la València del siglo XVI”, en *Ciencia e Ideología en la Ciudad*, Generalitat Valenciana, 1992.
- Torras i Ribé, Josep M.: “El municipi català durant els segles XVI i XVII”, en Isabel Rodà i altres: *El govern de les ciutats catalanes*, pàgs 83-116, ed. La Magrana - Institut Municipal d’Història, Col. curs d’Història de Catalunya - 7, 1985.
- Valeriola, Tomás: *Idea general de la Policía o Tratado de Policía (1798- 1805)*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1977.
- Vives, J. Luis: *Tratado del socorro de los pobres*, Universidad de València, 1942.

Font: Registre d’Ordinacions. Vols IV-9 al IV-30, AIIMB.